

נסח דת

מאוצרות
רבנו הרמב"ן

פרשת ויחי תשפ"ג (שנה ו' גליון 140)

ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי יעקב שני חיייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה. [מז כח]

כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרבעית (דניאל ז, יז) רומי הרשעה. וכן אנחנו עם רומי ואדום. אחינו הסיבנו ביאתנו בידם, כי כרתו ברית עם הרומיים. ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה, ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים, והגלות ארץ עלינו מאד, לא נודע קצו כשאר הגלות. ואנחנו בו כמתים אומרים יבשו עצמותינו נגזרנו לנו, ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה', ויהיה להם אבל כבד בראותם כבודנו. ואנחנו נראה בנקמת ה', יקימנו ונחיה לפניו.

ויאמר השבעה לי וישבע לו וישתחו ויפאל על ראש המטה. [מז לא]

לא היה יעקב חושד בבנו הצדיק האהוב לו שימרה על מצות אביו ועל הדבר אשר הבטיחו ואמר אנכי אעשה כדברך, אבל עשה כן לחזק הענין בעיני פרעה, אולי לא יתן לו רשות להפריד ממנו ויאמר לו שלח את אחיך וכו'. או שיחפוץ פרעה שיקבר הנביא בארצו לכבוד להם ולזכות, ולכן השביעו. כי לא יהיה נכון להעבירו על שבעתו, וגם יוסף ישתדל יותר בענין מפני השבועה. וכן היה הדבר.

קושיה עומה כותב החיד"א בשמו של מהר"י זאבי ו'מדבר קדמות' – מערכה י' אות נה':
לפי שיטת הרמב"ן ובראשית כ, ה' שהאבות לא קיימו את התורה אלא בארץ ישראל (ולכן נשא יעקב שתי אהיות – בחוץ לארץ), איך נחה דעתו של יעקב במה שהשביע את יוסף בארץ מצרים?
עוד הקשה לשיטת זו, מדוע שמר יוסף את שבועת פרעה שהשביעו שלא יגלה שיודע לשון הקודש בנוסף על שבעים לשון? בתירוטו, מחדש החיד"א יסוד ששמע מאביו בשם מהר"י זאבי: כל מה שלשיטת הרמב"ן לא היו מקיימים התורה בחו"ל – היינו דוקא כשהיה דעתם לחזור לארץ ישראל. אבל יוסף הצדיק, שידע שלא ישוב עוד לארץ ישראל וישאר בחו"ל, קיבל על עצמו לקיים המצוות אף בחו"ל.

מבאר רבי שמחה ויסל ברויזא זצ"ל בספרו "שם דרך": יעקב אבינו בעת שהשביע את בנו יוסף שלא יקברו במצרים לא הסתפק בהבטחתו אלא ביקש להשביעו, ולא עוד, אלא דרש ממנו להשבע בנקיטת חפץ – "שיום נא ירך תחת ירכי", והיינו מקום המילה ותרנום ונתקן ויש לחבין מדוע נערך יעקב לכל אלה הרי מצוה לקיים דברי המת וכתובות ע"ז, וכל שכן בן המחויב בכבוד אב, ובפרט שהמבקש הוא יעקב אבינו ומי שמבקשים ממנו הוא יוסף כמו שכותב רבינו הרמב"ן בפרשת ויגש (מז, יד) "שהיה איש אמונים" אשר כל ממון מצרים הופקד בידי, ובוודאי יקיים את הבטחותיו, ומה גם שהוא השליט על מצרים ומי יוכל למנוע בעדו לעשות את מה שחפץ. וכי היה ליעקב אבינו ספק שיוסף לא יקיים את מה שמבטיח, ולשם מה עמד על כך שישבע על קיום הבטחתו?

וביאר חזקוני כמו שכתב הרמב"ן: "אבל עשה כן לחזק הענין בעיני פרעה, אולי לא יתן לו רשות להפריד ממנו ויאמר לו שלח את אחיך וכו' או שיחפוץ פרעה שיקבר הנביא בארצו לכבוד להם ולזכות, ולכן השביעו. כי לא יהיה נכון להעבירו על שבעתו, וגם יוסף ישתדל יותר בענין מפני השבועה. וכן היה הדבר." המתבאר הוא כי רכבו של יעקב אבינו שידע שבהבטחתו אין די, רק אם ישבע יוסף שלא יקברו במצרים זהו סייג ותנאי המחאים לעמוד בסיון אם יתפתחו נסיבות שיקשו עליו לקיים את הבטחתו – וכפי שאכן קרה, כשהגיעה שעת המבחן ופרעה לא רצה לתת ליוסף לצאת למצרים לקבור את אביו ורק מסה השביעה יכל יוסף לקיים את הבטחתו. וזהו יסוד גדול בעבודת ה' לדבוק בדרכו של יעקב אבינו ולהיות "ערום בראה" וברכות יו. ופרש"י: "להערים בכל מיני ערמה ליראת בוראו" ולא להסתפק במה שנראה קל וברור לקיים את מה שאנו מבטחים ומקבלים על עצמנו, בכך אין די לסמוך על זה אלא ליצור החרטים ומחויבים לעשות כפי התוכנית והקבלות גם אם נתקל בנסיגות ובמכשולים ומניעות.

ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם. [מח ו]

לשון רש"י: אם תוליד עוד, לא יהיו במנין בני, אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללים, ולא יהיה להם שם כשאר השבטים לענין נחלה. ואף על פי שנחלקה ארץ ישראל למנין גולגולותם, וכל איש נטל בשוה, חוץ מן הבכורות, מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו.

וכתב הרמב"ן: זה איננו נכון, שאם כן, אין הבכורה ליוסף אלא לענין הכבוד בלבד שיקראו בניו שבטים, והכתוב אומר בנחלתם. אבל הענין איננו כלל כמו שאמר הרב, שארץ ישראל לשבטים נתחלקה, שנים עשר חלקים שיום עשו ממנה, ונטל שבט שמעון הממועט שבהם כשבט יהודה שמרובה באוכלוסיין, ונטלו אפרים ומנשה כראובן ושמעון בשוה.

והכלל בענין יוסף שהיה בכור לנחלה, ואם חלקו ישראל הארץ לשבטים כמוזכר בגמרא (ב"ב קא:.) נתנו לו כראובן ושמעון בשוה. ואם אולי נאמר שחלקוהו לגולגולותם, כנגלה מן הכתוב, נתנו להם כפלים במספרם. חלק פשוט כדן שאר האנשים, וחלק שני בכורה. ויהיה טעם כראובן ושמעון, אבל שיהיה יוסף כשאר השבטים בנחלה, ותהיה הבכורה להקרא שני שבטים, כמאמר הרב, זה דבר שאי אפשר בשום פנים.

ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כבדת ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לָחֶם. [מח ז]

על דרך הפשט: גם כן אמר לו כן **כמתנצל**, שלא יחור ליוסף בראות חפצו בקבורת המערה על שלא קבר אמו שם, וכאשר קבר שם את לאה. ולכך אמר לו כי מתה בארץ כנען, ולא נקברה בחוצה לארץ, כאשר תהיה קבורת מצרים ליעקב. ומתה בדרך, בפתע פתאום, ולא יכול לקברה שם, כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך וילך מהרה עמה למערת המכפלה, ואיה הרופאים והרפואות לחנט אותה. וזה טעם: עלי, ואף על פי שמערת המכפלה אינה רחוקה משם רק כחצי יום, היה יעקב כבד מאד במקנה הגדול ובני בית, ולא יגיעו שם רק בימים רבים. וכן עשה בדרך ההוא ימים רבים עד בואו אל אביו. ושנו חכמים: ולא של נשים לעולם מפני הכבוד (מועד קטן כז).

ואני סבור שהיו אלו דברי התנצלות. וגם יוסף יודע שמתה בדרך, ונקברה בארץ, וכבוד עשה לה במותה. אבל הכוונה ליעקב שלא הוליך אותה למערה, כדי שלא יקבור שם שתי אחיות, כי יבוש מאבותיו, ולאה היא הנשאת לו ראשונה בהיתר, ורחל באהבתו אותה בנדר אשר נדר לה לקחה.

לפי שיטת הרמב"ן (בראשית כו, ה) שהאבות לא קיימו את התורה אלא בארץ ישראל, ולכן מתה רחל טרם כניסתה לארץ ישראל, כדי שלא יצטרך יעקב לישב בארץ ישראל עם שתי אחיות, נמצא שלא עבר יעקב כל איסור, ומה בושח לו מאבותיו? מיישב זאת ה"חתם סופר" כי שייך גנאי אפילו כאשר לא הייתה עבירה, משום שסוף סוף יהא זה דבר שנסאר בעתיד. תשובה נוספת עונה המהר"ל [גור אריה בראשית מו – ויקרא כ ז] על פי הגמרא בפסחים קט: "אומר לו ליעקב: טול וברך! אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייך, שעתידה תורה לאוסרן עלי". אין בכך קושיה, כי הוא הגנאי מכיון שלא הותר ליעקב שתי אחיות רק בשביל שלא נתנה התורה לו, וזה ידע יעקב, ומוסיף המהר"ל כי לא רצה יעקב לברך מפני שהיה מוכן לדבר שנסאר בסוף, כיון שידע יעקב כי ראוי לו שתי אחיות על פי רוח הקודש, וזה קצת גנאי שיהיה מוכן לדבר שיהיה נאסר. [עוד הסבירו ליישב בבית האוצר להגרי ענגלי (כלל א) ובפרשת דרכים (דרוש ג)].

ויברך את יוסף ויאמר האלקים אשר התהלכנו אבותי לפניו אברהם ויצחק האלקים הרעה אתי מעודי עד היום ה'זה. [מח טו]

אבל הוליד אחרי כן בנים, כדעת אונקלוס שאמר ובניו ותוליד בתריהון. ויהיה אשר הולדת עבר במקום עתיד, כמו אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי, ורבים מלבדו. כי על דרך הפשט יראה שכבר היו לו בנים שהוליד אחרי בואו אליו מצרימה, ממה שהוצרך להאריך, ולא אמר "ועתה שני בניך הנולדים לך אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי ומולדתך אשר תוליד לך יהיו". וזה טעם מה שאמר (לעיל מא ג) וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב, כי אחרי הרעב נולדו לו עוד בנים אחרים, והכתוב לא יזכיר אותם כי אין בהם צורך.

לא יסור שְׁבֵט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֵק מִבֵּין רַגְלָיו עַד כִּי יָבֵא שִׁילָה וְלוֹ יִקְהֶת עַמִּים. [מט י]

ולפי דעתי, היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד, עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה. וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך, ולא היו חוזרים על מלכות בית יהודה, עברו על צוואת הזקן וענשו בהם.

וזה היה עונש החשמונאים, שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישאל. ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידיים המולכים זה אחר זה, עם כל גבורתם והצלחתם, נפלו ביד אויביהם בחרב.

והגיע עונשו בסוף למה שאמרו (בבא בתרא ג): "כל דאמר מבית חשמונאי קא אתינא עבדא הוא", שנכרתו כולם בעון הזה. ואף על פי שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים, אבל כל זרע מתתיהו חשמונאי הצדיק לא אבדו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום.

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים, ונצטוו: "יתשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם" (במדבר יח ז) ולא היה להם למלוך, רק לעבוד את עבודת ה'.

וראיתי בירושלמי (מסכת הוריות פ"ג הל"ב) אין מושחין מלכים מן הכהנים, שהוא לכבוד יהודה שאין השררה סרה מן השבט ההוא, שהוא מנוע מן התורה (דברים יח א), שלא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה במלכות, והוא דבר ראוי והגון.

ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כבדת ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לָחֶם. [מח ז]

כתב רש"י: כברת ארץ – מדת ארץ, והם אלפים אמה כמדת תחום שבת, כדברי רבי משה הדרשן. וביאר רבנו הרמב"ן (בראשית פרק לה) כברת ארץ – מנחם פירש לשון "כביר", מהלך רב. ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי בנעמן מצינו (מ"ב ה יט) וילך מאתו כברת ארץ. ואומר אני שהוא שם מדת קרקע, לשון רש"י. ומוסיף הרמב"ן והנכון מה שחשב בו ר' דוד קמחי כי הכ"ף לדמיון ואיננה שרשית, ומוצא המלה, היו לברות למו (איכה ד י), ותברנו להם (ש"ב יג ה), ענין אכילה מועטת בכקר, ופירושה שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד לעת האוכל, כי כן ישערו כל הולכי דרך: וצריך עיון שכאן כתב שזה מיל שזה אלפיים אמה, ושם כתב שזה פרסה שזה ארבע מיל. והנה הרמב"ן לעיל שם כתב: זה כתבתי תחילה, ועכשו שזכיתי ובאתי אני לירושלם, שבה לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית להם אפילו מיל. והנה הוכחה הפירוש הזה, וגם דברי מנחם. אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רש"י, וכו', והוא שם למדה הקטנה שימדדו הולכי ארחת, כמו למיל חיום, ויאמר לה "בת ארץ", כי למדה כמו בת לפרסה, או למדה אחרת יודעה בימים ההם. והמשכיל לדוד לעיל שם תירץ את רש"י שכתב שזה מיל: אבל רבינו בחיי כתב שהרמב"ן ראה בעיניו שאין מרחק ביניהם אפילו מיל ולפי"ז היא מדה פחותה ממיל. או אפשר שכוונן הזה דנתקברה איי ונתכווצה לכך ליכא אפילו מיל.